

ВИХОВАНЕЦЬ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ МИКОЛА СТЕЛЛЕЦЬКИЙ: СТОРИКАМИ БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ

У статті відтворено віхи життя вихованця Київської духовної академії, харківського професора Миколи Стеллецького, визначено та проаналізовано основні напрями його творчої діяльності.

Ключові слова: Микола Стеллецький, історико-критичний аналіз, соціалізм, декадентство, моральнісне богослов'я, культурологічний підхід.

Вихованець Київської духовної академії, професор Харківського університету прот. Микола Семенович Стеллецький (1862–1919) – одна з помітних і впливових постатей у вітчизняному академічному середовищі й науковому та церковному житті Києва та Харкова кінця XIX – поч. XX ст. Микола Стеллецький залишив величезний доробок у царині моральнісного богослов'я, біблеїстики, релігійної філософії, історії філософії та історії церкви, який ще й до сьогодні не знайшов належної оцінки.

Першочергові зусилля науковців мають бути спрямовані на відтворення віх життя і творчості М. Стеллецького, розкриття його ролі у розвитку вітчизняної академічної традиції та релігійно-філософських процесах початку XX ст. Проведення фахового цілісного та систематичного аналізу багатогранної творчої спадщини М. Стеллецького передбачає виокремлення основних напрямів творчої діяльності мислителя, визначення специфіки його богословських, релігійно-філософських та історико-філософських поглядів, з'ясування теоретичних та методологічних засад його студій, осмислення їх конкретних результатів, зрештою, оцінку внеску мислителя у становлення філософської та богословської науки на вітчизняних теренах¹.

У нашому дослідженні спробуємо реалізувати низку поставлених завдань, а саме – відтворити віхи біографії мислителя², виокремимо та

проаналізуємо основні напрями його наукової спадщини.

Микола Стеллецький народився 30 квітня (за новим стилем – 12 травня) 1862 року у селі Мурафа Богодухівського повіту Харківської губернії (нині – село Краснокутського р-ну Харківської обл.) у сім'ї священика Харківської єпархії. Після закінчення Харківського духовного училища (1873–1877) навчався у Харківській духовній семінарії (1878–1884). У 1884 р. вступив до Київської духовної академії, де здобув ступінь кандидата богослов'я з правом отримання ступеня магістра без додаткових іспитів на підставі підготовки і захисту магістерської дисертації (ухвала Ради КДА від 14 червня 1888 року, затверджена митрополитом Київським і Галицьким 28 червня 1888 р.) [3]. Рукопис кандидатського твору М. Стеллецького «Брак в Ветхому Заветі», написаного під керівництвом проф. Я. О. Олесницького, зберігається в ІР НБУВ [10].

Як кращий з випускників 1888 р. (1-й у розрядному списку), був залишений у КДА на один рік професорським стипендіатом кафедри біблійної історії (керівник – доц. Ф. Я. Покровський). На жаль, через відсутність вакантних місць на кафедрі не міг у подальшому працювати у КДА. Наприкінці XIX – поч. XX ст. Микола Стеллецький викладав у київських жіночих гімназіях: обіймав посади заоновчителя київських приватних жіночих гімназій О. Т. Дучинської (з 28 червня 1889 р.; 20 листопада 1890 р. затверджений на цій посаді) та А. О. Бейтель (з 1 вересня 1890 р.), Фундуклеївської жіночій гімназії (з 4 вересня 1906 р.), церковно-учительської школи при Києво-Михайлівському Золотоверхому монастирі (з 1 грудня 1890 р. по 1 вересня 1893 р.).

рових відомостей, представлених 1908 р. під час його перебування священиком Києво-Софійського собору [7], а також протоколів засідань Ради КДА [див., напр.: 3–5].

¹ Перші вагомі кроки у цьому напрямі здійснені харківськими дослідниками І. А. Шудрик [33] і прот. О. Нікітченком [6], у працях яких висвітлено життєвий шлях мислителя та проаналізовано його творчий доробок. Побіжний аналіз одного з напрямів творчості М. Стеллецького, а саме його студій з історії соціалізму, здійснено також у монографії Н. А. Шип [32, с. 322–324].

² Реконструкцію життєвого шляху М. Стеллецького здійснено на підставі архівних джерел – розміщеної у рукописному фонді Ф. І. Титова, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (фонд 175) заповненій власноруч М. Стеллецьким анкеті, у якій він подає стислі біографічні відомості та список основних праць [8], клі-

Педагогічну діяльність поєднував зі священницьким служінням. Ще наприкінці терміну стипендіатства вступив на єпархіальну службу: 26 травня 1889 року був призначений на посаду священника Києво-Подільської церкви Миколи Набережного. 29 червня 1889 р. М. Стеллецький був рукопокладений єпископом Канівським Сильвестром (Малеванським) у сан ієрея (чин звершено у Києво-Братському монастирі), 30 грудня 1896 р. перейшов на вакантну посаду священника Києво-Софійського кафедрального собору. 6 травня 1905 р. був піднесений до сану протоієрея. Брав активну участь у єпархіальному житті, виконуючи низку адміністративних обов'язків: спостерігача за київськими міськими читальнями від духовного відомства (з 1 серпня 1891 р.), члена Ради 2-го Київського жіночого єпархіального училища (з 17 липня 1893 р. по 3 жовтня 1901 р.), голови Ради 1 Київського духовного училища (з 3 жовтня 1901 р.), члена Правління Києво-Софійського духовного училища (1898–1899), помічника благочинного Києво-Подільських церков (1895–1896), члена бібліотечного комітету Київської єпархіальної бібліотеки (з 17 лютого 1897 р.), члена комісії з будівництва Києво-Софійського митрополичого дому (1897–1899), голови комісії з перевірки економічної звітності Києво-Софійського кафедрального собору (1898–1899). З 8 листопада 1905 р. був цензором київського педагогічного журналу «Западно-русская начальная школа». Брав участь у діяльності Церковно-археологічного товариства при КДА (дійсний член з 8 травня 1898 р.). Був обраний почесним членом Київського Свято-Володимирського братства ревнителів православ'я (з 2 березня 1908 р.).

У 1891–1892 рр. М. Стеллецький опублікував працю «Брак древних евреев» у журналі «Труды Киевской духовной академии» та окремим виданням (К., 1892), яку 23 жовтня 1892 р. відзначено Радою КДА Макаріївською премією [5, с. 46–49]. Після захисту цієї праці на публічному засіданні Ради КДА 11 грудня 1892 р. (офіційні опоненти – професори Я. О. Олесницький, П. О. Лашкарьєв, В. М. Малінін) здобув ступінь магістра богослов'я (затверджений синодальною ухвалою від 3 лютого 1893 р.) [5, с. 53–54].

31 січня 1909 р. міністерським наказом Микола Стеллецького призначено професором богослов'я Харківського університету. Окрім університету, викладав богослов'я в інших навчальних закладах Харкова: Вищих жіночих курсах, Вищих жіночих медичних курсах, Вищих комерційних курсах. З 16 вересня 1909 р. – голова Ради Харківського єпархіального жіночого училища. Водночас продовжував священницьку діяльність –

з 6 вересня 1909 р. обіймав посаду настоятеля Антонієвської університетської церкви.

Педагогічну та священницьку діяльність Микола Стеллецький поєднував із науковими студіями та релігійно-публіцистичною діяльністю: в кінці XIX – поч. XX ст. виходять його численні публікації на сторінках київських та харківських часописів: «Труды Киевской духовной академии», «Руководство для сельских пастырей», «Вера и разум».

У 1914–1916 рр. опублікував тритомну працю «Опыт нравственного православного богословия в апологетическом освещении», що стала результатом його багаторічних студій у царині християнської етики і викладання курсу морального богослов'я в Харківському університеті. У травні 1914 р. Рада КДА прийняла до захисту 1-й том праці Миколи Стеллецького на здобуття ступеня доктора богослов'я та призначила офіційними рецензентами проф. О. І. Чекановського і доц. Л. О. Соколова, однак через обставини воєнного часу процедура розгляду затяглася. У грудні 1915 р. М. Стеллецький відкликав дисертацію, мотивуючи своє рішення появою у богословській періодиці критичних рецензій на його працю [8, арк. 3; 30–31].

Жовтнева революція та подальші події не лише перервали педагогічну та наукову діяльність М. Стеллецького, а й призвели до його передчасної трагічної загибелі. 19 червня 1919 р. він був заарештований Харківською ГубЧК. Відповідно до т. зв. «Справи про заручників» перебував разом із іншими арештованими харківськими професорами як 38 заручників ГубЧК, яких після відступу більшовиків з Харкова 24 червня було вивезено із Харківського концтабору у Суми [33, с. 72]. 2 липня у Сумах М. Стеллецький разом із іншими арештованими був змушений підписати заяву на ім'я денікінського військового коменданта м. Харкова з проханням припинення насильства і репресій у місті та здійснення взаємного обміну заручників. За свідченням сучасників, М. Стеллецький був позв'язаному зарубаний співробітниками ЧК в ніч на 24 вересня 1919 р. в Орлі. Підстави для арешту та подальшої страти М. Стеллецького достеменно невідомі та незрозумілі. Зокрема, професор Харківського університету В. П. Бузескул у статті-замітці, написаній з приводу трагічної загибелі своїх колег по Харківському університету, з повним нерозумінням того, що відбулося, риторично запитував: «За що страждали і загинули... Микола Степанович Стеллецький, професор богослов'я, мирний служитель церкви, який був поза політикою і політичною боротьбою?» [1].

Основними напрямками творчості Миколи Стеллецького є історико-критичні дослідження соціалізму і декадентства, біблеїстичні студії, праці з

моральнісного богослов'я, історико-філософські розвідки, релігійна публіцистика, твори з історії російської церкви та духовної освіти.

Характерною рисою творчості М. Стеллецького є звернення до актуальних проблем суспільно-політичного, культурного, релігійного, церковного, освітянського життя Росії на зламі XIX – поч. XX ст. М. Стеллецький приймає та втілює у своїй творчій діяльності загальну інтенцію діячів російського релігійно-філософського відродження, сформульовану ще В. Соловйовим, а саме: християнськи висвітлювати та оцінювати усе різноманіття проявів та запитів людського життя, з погляду християнських цінностей відповідати на актуальні питання, поставлені сучасністю, спрямовуючи свої зусилля у напрямі християнського вирішення суспільних проблем, проблем науки та культури.

Одним із пріоритетних напрямів наукових студій М. Стеллецького стає висвітлення характерних особливостей двох популярних течій у релігійно-філософській та суспільно-політичній думці Росії к. XIX – поч. XX ст. – соціалізму та декадентства, що зумовлено прагненням мислителя привернути увагу сучасників до руйнівних і небезпечних наслідків поширення цих течій.

На початку XX ст. у київському «Труды Киевской духовной академии» та харківському «Вера и разум» часописах виходить низка статей³ М. Стеллецького, присвячених історії виникнення та поширення соціалізму, критиці з християнських позицій основних теоретичних постулатів соціалістичного вчення. На підставі цих статей у 1912 р. у Харкові, 1913 р. у Санкт-Петербурзі М. Стеллецький публікує фундаментальну працю «Новітній соціалізм і християнство», присвячену історико-критичному аналізу висхідних заasad соціалістичного вчення.

У цій праці автор, з одного боку, апелює до необхідності наукового вивчення соціалізму як феномену, що потребує виваженого професійного аналізу та дотримання канонів фахового історико-філософського дослідження. Притримуючись принципу історизму, М. Стеллецький визначає характер соціалізму з широкої історичної перспективи, не лише реконструюючи це вчення як певний історичний факт, а й пояснюючи його з

тих просторово-часових умов, у яких він первинно виник та формувався, також з'ясовуючи, що є принципово новим у цьому вченні, а що є лише повторення старого у зміненій формі. З іншого боку, М. Стеллецький виходить за межі незаангажованого історико-філософського дослідження, піддаючи гострій критиці основні положення соціалізму з погляду християнського віровчення та світорозуміння. М. Стеллецький визначає приметну рису сучасної йому доби у розповсюдженні соціалістичного вчення. Пропонуючи своїм сучасникам пильніше придивитися до тих змін, які відбулися наприкінці XIX – поч. XX ст., мислитель застерігає щодо небезпечності поширення цього популярного серед російської інтелігенції вчення, зважаючи на його всеохопні та доконечні цілі та завдання – по-перше, соціалізм надав наймогутніший, з часів впровадження християнства, заклик до соціального перевороту і реформування, по-друге, соціалізм, не обмежуючись виключно рамками теоретичного вчення, претендував охопити усі сфери суспільного життя і людської культури, стати універсальною схемою та матрицею їх пояснення. На думку М. Стеллецького, у таких абсолютистських прагненнях соціалізм наштовхується на не менш потужну силу, яка ставить ті самі цілі та завдання – а саме християнство. Протиставляючи соціалістичне та християнське вчення як два світоглядні антиподи та стверджуючи про небезпечні наслідки укорінення новітнього соціалізму в російському суспільстві, М. Стеллецький у праці намагається прояснити світоглядні настанови наукового соціалізму крізь призму християнського світорозуміння. Крім того, оскільки соціалізм у процесі розвитку серед широких мас населення набуває рис певного моральнісного світогляду та релігійного вчення, тим самим маскує своє істинне обличчя під християнські цінності, мислитель вбачає першочерговим завданням демаскувати та розвінчати соціалізм шляхом знаходження точок перетину та розходження поміж соціалізмом та християнством, з одного боку, з іншого – виявлення істинних автентичних ознак соціалістичного вчення.

Соціалізм дотичний до християнства у питанні про людське благо, стверджує М. Стеллецький, однак при розв'язанні цього питання виходить із принципово інших світоглядних засновків, аніж християнство. Якщо християнство обґрунтовує ідеалістичні засади, визнаючи пріоритетність внутрішнього, духовного життя особистості над зовнішніми виявами та перевагу вічних, абсолютних цінностей над минулими, тоді соціалізм, ґрунтуючись на атеїстично-матеріалістичних засадах, проповідує пріоритетність минулих та

³ У часописі «Труды Киевской духовной академии» (1904–1905 рр.) опубліковано низку нарисів М. Стеллецького: «Соціалізм – його історія і критична оцінка з християнської точки зору». У часописі «Вера и разум» (1912 р.) виходить низка його статей: «Соціалістичне звинувачення християнства в нездійсненні ним своїх обіцянок відносно забезпечення людей земним добробутом», «Соціалізм вимагає знищення нерівності людських станів», «Політичний радикалізм соціалізму», «Револьюційний характер соціалізму», «Негативне відношення соціалізму до приватної власності, чи соціалістичний комунізм» та ін.

відносних благ і цінностей. Характеризуючи соціалізм як послідовне матеріалістичне вчення, М. Стеллецький намагається віднайти його історичні витoki. На думку мислителя, новітній соціалізм походить від ідеалістичної філософії Гегеля, трансформуючи її, за посередництвом Фюрбаха, у матеріалістичну концепцію права та історії [17, с. 9]. У результаті такої історичної модифікації виникла фундуєча для новітнього соціалізму теорія історичного матеріалізму, згідно з якою закони історичного розвитку людства ґрунтуються на матеріальних засадах.

Новітній соціалізм, на думку М. Стеллецького, виступає могутнім супротивником будь-якої релігії, в тому числі і християнства, оскільки відповідно до матеріалістичного розуміння історії розглядає релігію як похідне явище, позбавляючи її самостійного та абсолютного значення. М. Стеллецький піддає критиці тезу історичного матеріалізму про детермінацію історії людства виключно матеріальним виробництвом, апелюючи на підтвердження своєї критики до тих історичних епох, коли релігійно-моральні ідеї визначали напрям подальшого розвитку людства. Негативне ставлення соціалізму до релігії увиразнюється також на практиці – змушений рахуватися з релігією як важливим чинником суспільного життя, соціалізм йде на певні маневри, оголошуючи релігію приватною справою, таким чином унаслідок розриву необхідного зв'язку держави із релігійними інституціями, держава поступово стає атеїстичною. Вороже ставлення соціалізму до християнства увиразнюється, на думку М. Стеллецького, у поглядах прихильників соціалізму на історичне виникнення християнства, де теорія божественного походження підмінюється на так би мовити земну теорію, згідно з якою виникнення і поширення християнства витлумачується на основі існуючих та той час соціально-економічних умов. М. Стеллецький заперечує пояснення соціалізмом феномену первісного християнства як увиразнення прагнень нижчих прошарків населення – на думку мислителя, християнство розповсюджувалось як народний рух, однак не класово-економічний, і тому не належний до певного класу.

У світлі християнських цінностей М. Стеллецький розглядає соціальні вимоги соціалізму, зокрема одну із основних вимог, що полягає у необхідності встановлення рівноправ'я серед людських станів. На думку християнського мислителя, зрівняння усіх людей в суспільних правах і обов'язках не може бути досягнуто шляхом перебудови соціального укладу, як пропонують соціалісти [17, с. 72]. Впровадження «урівняловки» неминуче

приведе до негативних наслідків, зокрема знецінення індивідуальної праці та сепаратизму в суспільстві. У гонитві за здійсненням безумовної рівності усіх людей затребувана соціалізмом емансипація особистості перетворюється на її протилежність – віддаючись на поталу матеріальному добробуту, людина повністю знеособлюється, перетворюється на раба суспільства, гвинтик у фабриці суспільного виробництва, позбавляючись тим самим свободи вибору. На переконання мислителя, справжнє вчення про рівність людей було запропоноване християнством, адже саме християнство, ґрунтуючи вирішення усіх соціальних проблем на ідеї любові до ближнього, завжди закликало не до насильницького суспільного перевороту, а до морального перевороту, наголошуючи на тому, що лише при внутрішній зміні кожної особистості уможливлються і певні соціальні зміни.

Крізь призму християнського життєрозуміння витлумачує М. Стеллецький і питання відношення соціалізму до приватної власності та впровадження комунізму. На протигагу соціалізму, як стверджує мислитель, християнство не заперечує приватну власність, право на користування нею з метою самовдосконалення людини та досягнення особистого і суспільного блага [17, с. 87]. М. Стеллецький вважає хибним твердження соціалістів про реалізацію ідеї комуні у перші віки християнської церкви. Якщо у первісному християнстві, зокрема в Єрусалимській церкві, існувала практика «майнової спільності», як увиразнення істинної ідеї християнства – ідеї братолюбства, затьмареної з плином історії, однак ця впроваджена практика не мала нічого спільного з комунізмом як з певним економічним інститутом [17, с. 100].

Вістря критики М. Стеллецький спрямовує також на утверджувану соціалізмом програму політичного радикалізму та необмеженого народного самовладдя. На думку М. Стеллецького, соціалізм є рішучим запереченням існуючого ладу суспільно-політичного життя та виступає за повалення наявної державної влади, походження якої обумовлено є суто економічним фактором, як результат панування певної верстви населення. У рамках соціалізму М. Стеллецький розглядає і соціал-анархістське вчення Льва Толстого про державу: «в обличчі Л. Толстого, що рішуче заперечує державні закони, податки, війну і патріотизм, соціалізм досяг крайньої точки розвитку заперечення існуючого державного життя» [17, с. 130]. На протигагу негативному ставленню соціалізму до держави, християнство стверджує про Божественне походження державної влади – будь-яка влада є Божим дарунком людському роду, який ще не досягнув ідеального стану. Для уможливлення суспільно-політичного

буття людства необхідним є «примусова сила закону», обумовлена не інтересами і боротьбою різних партій, як стверджують соціалісти, а Божим велінням з метою утвердження справедливості і зовнішнього правового порядку.

М. Стеллецький висновує про революційний характер соціалізму, який єдиним засобом перетворення існуючого суспільно-політичного ладу обирає лише революційний засіб. В обраному методі соціально-політичної боротьби М. Стеллецький вбачає певне протиріччя: з одного боку, соціалізм утвердився як могутня політична сила, використовуючи знамена християнської братерської любові до страдницького людства, з іншого – маскуючись під християнське вчення, соціалізм проповідує нехристиянські насильницькі засоби досягнення своїх цілей [17, с. 131]. Саме тому християнський мислитель закликає сучасників уважніше придивитися до підґрунтя соціалістичної проповіді, схожої у своїх цілях, на першій погляд, із християнською. Марксова теорія досягнення всезагального добробуту внаслідок класової боротьби, переконаний М. Стеллецький, є нічим іншим як видозміною дарвіністського вчення про боротьбу за існування як закону розвитку живих істот, яке Ф. Ніцше у свою чергу прикладав до пояснення людських взаємовідносин [17, с. 136]. Основна ідея соціалізму – ідея суспільного блага – є близькою християнству, однак піддається в рамках атеїстично-матеріалістичного світорозуміння сильному спотворенню, внаслідок чого соціалізм переслідує цілі, протилежні християнським.

Розглянувши основні теоретичні та практичні засади соціалістичного вчення, М. Стеллецький робить висновок, що соціалізм – це «новітня атеїстично-матеріалістична релігія» [17, с. 141] та утопія, яка в оболонці правди загортає велику оману для людства. На «розчаклування» цієї привабливої та жахливої омани повинні бути консolidовані спільні зусилля, спрямовані у напрямку мирної боротьби із цим суспільним злом шляхом проведення необхідних соціальних реформ християнських цінностей.

У 1908 р. у часописі «Руководство для сельских пастырей» та окремим виданням (Київ, 1909) виходить ще одна фундаментальна полемічна праця Миколи Стеллецького «Сучасне декадентство і християнство», присвячена історичному аналізу та критичній оцінці з християнських позицій популярної в середовищі російської інтелігенції літературно-громадської течії декадентства. Харківський професор так обґрунтовує важливість привернення уваги сучасників до цієї течії: декадентство у своєму розвитку наприкінці XIX ст. вийшло за межі естетичного напрямку і

розрослося до панівного суспільного настрою, який охопив усі найважливіші сфери життя та культури, включно з філософією, мораллю та релігією. Тому М. Стеллецький переконаний у необхідності надання «тверезої оцінки та сумлінної перевірки складених про нього уявлень» [25, № 4, с. 90], які хибують на певну поверховість та легковажність. Отже, християнський мислитель намагається з'ясувати істинну природу декадентства та його культурно-історичне значення, зрозуміти таїну його привабливості для сучасників. Задля цього мислитель надає доволі розлогий історичний нарис декадентства, де простежує основні віхи становлення та розвитку цього руху, при цьому розглядає декадентство у двох значеннях: вузькому – як певний символічний напрям літератури і мистецтва, та ширшому – як загальний суспільний умонастрій, поширений на зламі XIX–XX століть. Як художньо-літературний напрям декадентство розпочинає свій родовід з середини XIX ст. у Франції. Шарля Бодлера і Поля Верлена М. Стеллецький вважає родоначальниками та очільниками декадентства, оскільки у їхній творчості увиразнено характерні особливості цього руху: перш за все, їхня поезія є відображенням хворобливих тенденцій тогочасної доби, подруге, їхня поезія має яскраву містико-еротичну насиченість; нарешті поезія презентує відхід від класичних канонів поетичної творчості – вимог ясності, точності і строгої визначеності думки і слова – таке вільне слововживання співвідноситься із філософською тезою декадентства про цінність лише скороминущих настроїв, що не піддаються строгій і послідовній визначеності. Поезія декадентів – поезія «натяків, ніжних напівтонів і хвилинних настроїв» [25, № 4, с. 97], звідси мета поезії – створення в людині таких настроїв. Водночас М. Стеллецький аналізує засади творчості інших представників французького символізму-декадентства: зокрема, декадентського Шекспіра Моріса Метерлінка, корифея містичної течії у декадентстві, який у своїй творчості реалізовував ідею пріоритетності несвідомого психічного життя над її свідомою частиною, і на протигагу поширеній на той час раціоналістичній традиції висував метод інтуїтивного, позалогічного пізнання; Едгара По з його стихійною, своєрідною та віртуозною поезією; Артура Рембо, найяскравішого з французьких «істинних спеціалістів витонченої порнографії» [25, № 5, с. 122], та інших. М. Стеллецький виокремлює спільну світоглядну рису, притаманну творчості представників французького декадентства, яка є характерною тією чи іншою мірою для усього декадентства, – абсолютний індивідуалізм та свавілля нічим не

обмеженого самодостатнього «Я». Цю рису найяскравіше увиразнено у творчості німецького поета і філософа, «великого декадента» Фрідріха Ніцше, який відіграв, на думку М. Стеллецького, «величезну та всеохопну роль» в еволюції цієї течії, надавши філософське підґрунтя її індивідуалістичній тенденції: «Уся його філософія є пристрасним, хворобливим окриком людської індивідуальності, придушеної сучасним укладом цивілізованого європейського життя...» [25, № 6, с. 142]. Ні у кого з філософів, висновує мислитель, протест людської індивідуальності проти будь-яких суспільних рамок не досяг такої сили, як у Ніцше, зокрема у його вченні про надлюдину, що становить осердя його філософії. М. Стеллецький звертає увагу також на стилістичні особливості творів Ніцше, віднаходячи спільні риси мови Ніцше із мовою декадентів. У Норвегії декадентську течію представлено драматургом Генріхом Ібсеном, секрет успіху творчості якого М. Стеллецький вбачає у руйнуванні «примар» тогочасних ідеалів і поповненні наявних світоглядних установок новими ідеями-ідеалами внутрішньої свободи людини, протесту проти зовнішніх умовностей, що перешкоджають розвитку людської особистості.

У Росії деякі характерні особливості декадентства увиразнені, на думку М. Стеллецького, у творчості Ф. Достоєвського і Л. Толстого. Достоєвський ще до Ніцше, стверджує мислитель, вловив найголовніші особливості нового світогляду, увиразнюючи у своїх творах характерні симптоми моральнісної хвороби століття. Однак у творчості письменника водночас можна віднайти інтуїцію подолання декадентського світогляду, оскільки Достоєвський у своїх творах фіксує не лише момент розпаду людської особистості, а й процес її воскресіння. У російській літературі М. Стеллецький виокремлює два напрями декадентства: літературно-художній (Дмитро Мережковський, Зінаїда Гіппіус) та ідейно-соціальний (Максим Горький, Леонід Андреев, творчість яких являє собою суміш ніцшеанського індивідуалізму з «доморослою босячню»).

Визначаючи характерні особливості декадентства, М. Стеллецький дає їм критичну оцінку, вважаючи, зокрема, неприйнятним негативне ставлення декадентства до засад мистецтва, філософії, моралі та релігії, особливо християнської. У сфері мистецтва М. Стеллецький критикує декадентську теорію «чистого естетизму», яка, на його думку, не вносить у сучасні мистецтво та світогляд нічого нового та оригінального, а є лише продовженням ніцшеанського культу краси, «культу індивідуалістичної сили і «надлюдської» пристрасності, спорудже-

ної на руїнах міщанського добробуту» [25, № 10, с. 254]. Як стверджує мислитель, декадентське поняття краси є надто формалізованим, позбавленим реального змісту, більше того, при витлумаченні краси, відокремленої від істини та добра, краса втрачає свої значення та спотворюється. М. Стеллецький наголошує на тісному органічному зв'язку краси із моральністю, адже в основі цього нерозривного зв'язку є прагнення до належного і морально-досконалого. Доводячи спорідненість естетичного та релігійного почуття, він водночас не погоджується із тезою декадентства про можливість заміни останнього першим, вбачаючи між ними суттєву відмінність.

У сфері філософії М. Стеллецький полемізує з декадентами з приводу їхніх спроб виправдати нелогічність філософії. Гранічне зловживання суб'єктивізмом, переконаний мислитель, при спростуванні об'єктивних загальноприйнятих законів мислення, унеможливорює процеси пізнання істини та взаєморозуміння, відкидає потребу у розумовій чи філософській освіті. Також заперечуючи мораль, декадентство, на думку М. Стеллецького, впадає у протиріччя з основною потребою людського духу – вільно вирізняти, за наявним внутрішнім моральнісним законом, добро від зла. На глибоке переконання мислителя, ідея добра є також вродженою людському духу ідеєю, як ідея істини та краси.

Основну увагу М. Стеллецького зосереджено на послідовній критиці основних засад декадентства, оприятненого в російській філософії та богослов'ї так званими «путейцями» чи «новохристиянами», членами Петербурзьких релігійно-філософських зібрань 1901–1903 рр., зокрема Д. Мережковським, В. Розановим, М. Мінським та ін. Останні, зосереджуючись на критиці «історичного християнства» з її канонічно-догматичним укладом і церковним вченням, висунули власний проект нового чи вільного християнства.

Характерними рисами російської декадентсько-релігійної течії, за визначенням М. Стеллецького, є крайній суб'єктивізм у царині віри, містичне пізнання релігійної істини, скептичне ставлення до «історичної Церкви» і повний антиномізм у царині моральності. Проблема містичного з'єднання чи гармонійного поєднання плоті і духа з усіма його проявами в особистому та суспільному житті проходить, на думку мислителя, червоною ниткою крізь усю творчість та світоглядні засади «новохристиян». М. Стеллецький послідовно відкидає звинувачення «путійців», спрямовані проти історичного християнства, зокрема звинувачення християнства у певній однобічності, культивуванні духу та забутті плоті,

наводячи численні приклади зі Св. Писання та святоотчої літератури на користь обстоюваної ним тези щодо високого значення як у християнській, так і давньоіудейській культурі не лише духовної, а й тілесної складової людини. Детально аналізуючи питання розуміння у християнстві взаємовідносин душі і тіла, М. Стеллецький апелює до правильного та глибшого витлумачення одного із центрального у християнській антропології питання про боротьбу духу з плоттю, саме як питання про життя і смерть, протистояння видимого, зовнішнього, минушого та внутрішнього, невидимого, вічного.

М. Стеллецький вступає у полеміку із російськими мислителями В. Розановим та Д. Мережковським з приводу злободенного питання про відношення християнства та Церкви до шлюбу. Виходячи із християнського розуміння шлюбу як «найповнішого та найтіснішого союзу подружжя, що охоплює всю природу людську, отже, як духовну, так і тілесну, – до злиття їх нібито в один організм, що живе спільним життям» [25, № 23–24, с. 141], М. Стеллецький відкидає обстоюване філософами звинувачення християнства у презирливому ставленні до шлюбу і сім'ї в її тілесній площині. Висвітлюючи проблему статевого спілкування у шлюбі, М. Стеллецький переконаний у тому, що навіть найтісніше духовно-моральнісне поєднання подружжя без тілесної складової ще не є шлюбом, а лише дружбою, звідси висновує, що християнство не лише не заперечує, а й благословляє статевий потяг як прояв людської природи. Водночас, як стверджує мислитель, християнство не може визнати декадентського «культу плоти», обожествлювання статевого потягу та зведення сутності шлюбу лише до цієї складової, оскільки статеві відносини мають бути підпорядковані духовно-моральнісним цілям шлюбу.

Полемізуючи з «путейцями», М. Стеллецький порушує актуальне питання щодо поступу та можливості нововведень у церковній догматиці на підставі критичного аналізу обстоюваної «путейцями» теорії послідовного розвитку догматичних істин та можливості їх подальшого вдосконалення. На думку М. Стеллецького, ця теорія є неприйнятною, оскільки віросповідальні церковні істини не є результатом науково-філософського пошуку, а є засвідченням абсолютних істин, даних у Божому одкровенні. Водночас, якщо об'єктивне значення догматів залишається незмінним протягом історії, їх суб'єктивне розуміння та витлумачення з поступальним розвитком науки та культури може трансформуватися, тому не виключається можливість богословської творчості.

У своїй праці М. Стеллецький виступає проти поширеного в середовищі російської інтелігенції упередження, згідно з яким християнство пригнічує наукову, художню, суспільну діяльність. На думку мислителя, культура протягом свого історичного поступу рухалася паралельно із християнською Церквою в напрямі утвердження царства миру і братерства на землі, окрім того, християнство протягом історії виконувало величезну культурну місію, преображаючи як окремих особистостей, так і реорганізуючи суспільне життя.

Загалом М. Стеллецький характеризує феномен декадентства досить негативно, як «повну сваволу думки, грубу профанацію релігії і самий неприборканий розгул чуттєвості» [25, № 48, с. 285] та оцінюючи його як явище, притаманне перехідним епохам в історії людства, епохам занепаду і виродження. У критиці мислителем основних засад декадентства можна знайти увиразнення тієї проблеми, яка особливо хвилювала вітчизняних та російських мислителів на зламі ХІХ – поч. ХХ ст – поширення нігілістичних тенденцій в умонастроях суспільства, руйнування загальнолюдських ідеалів та нівелювання царини моральності. На думку М. Стеллецького, декадентство яскраво відображає нігілістичні настрої сучасної думки у своїх прагненнях спростувати віковічні ідеали людства – релігію, мораль, філософію, поезію, будучи неспроможним запропонувати нічого свого, окрім «загальнолюдського credo навиворіт» [25, № 47, с. 268].

Водночас М. Стеллецький виокремлює певні позитивні риси декадентства та обґрунтовує їхнє належне культурно-історичне значення, серед яких – «боротьба декадентства із умовностями суспільних формул і закріпачення сучасним соціальним устроєм людської особистості, яка високо цінується самим християнством» [25, № 48, с. 290]. У художньо-мистецькому відношенні – певні зрушення в царині поетичної творчості, спроби декадентства розширити традиції і межі художньої виразності, вийти за межі логічного та свідомого до сфери позалогічного і несвідомого.

Серед значимих та злободенних питань, порушених декадентсько-релігійною течією «новохристиянством», М. Стеллецький вирізняє питання щодо необхідності подолання дуалізму між християнством і світською культурою, наближення християнства до проблем сучасності, ствердження християнського начала в усіх сферах людської життєдіяльності – науці, культурі, освіті, суспільно-політичному житті.

Із цим тісно пов'язане не менш важливе питання, на якому М. Стеллецький акцентує у своїй праці, – питання про методологічне реформування

сучасного російського богослов'я. Про нагальність проблеми реформування християнський мислитель наголошує у 1909 р. в окремій статті «До проблеми методологічної реформи російського богослов'я»⁴. Мусимо зазначити, що одним із основних лейтмотивів творчості М. Стеллецького стало висвітлення питання, яке висувала вітчизняна та російська академічна спільнота на зламі XIX–XX ст. – питання про причини розчарування російської інтелігенції в християнських цінностях та ідеалах, відчуженні її від Церкви. По суті, основні праці М. Стеллецького «Новітній соціалізм та християнство», «Сучасне декадентство та християнство» написані з метою з'ясувати причини відходу російської інтелігенції від цінностей «історичного християнства» та церкви, зрозуміти підстави для привабливості цих новітніх умонастроїв у середовищі російського суспільства, та окреслити шляхи подальшого розвитку християнської думки та православного богослов'я з метою подолання кризи духовності.

На думку М. Стеллецького, причини байдужості та навіть опозиційності російської інтелігенції до богословської науки потрібно шукати в аномальній ситуації з сучасним російським богослов'ям, яке набуло характеру абстрактного формалізованого викладу християнських істин без зв'язку із конкретним життям. Це відбулося внаслідок застосування в богословській науці розсудково-діалектичного чи спекулятивного методу, привнесеного ще з XVII ст. київською схоластичною школою. М. Стеллецький приєднується до тих православних російських богословів (прот. П. Я. Светлов, єп. Сергій (Страгородський), архієп. Антоній (Храповицький), митр. Сергій (Малеванський)), які прагнули подолати теоретично-доктринальну постановку богословської науки в Росії. У пошуках шляхів виходу із кризи, що переживає російське богослов'я, М. Стеллецький вважає доцільним прислухатися до настанов російських слов'янофілів О. С. Хомякова та Ю. Ф. Самаріна, згідно з якими богослов'я має бути спрямованим не на доведення християнських істин, а на виклад досвідного богопізнання – живого урозуміння досвіду християнського життя цілісної людської особистості у єдності усіх її проявів – не лише поміркованості, а й волі та почуттів. Як переконаний М. Стеллецький, в основі християнського богослов'я мусить бути «внутрішній релігійно-моральнісний досвід чи переживання на самому собі відроджуючої і оновлюючої дії християнства. Лише завдяки такому переживанню християнство стає фактом внутрішнього нашого життя» [25, № 52, с. 416].

Сформульовані теоретико-методологічні настанови щодо розбудови богословської науки М. Стеллецький впроваджує у своїй фундаментальній богословській праці «Досвід моральнісного православного богослов'я в апологічному висвітленні» (1914–1917) [20]. У назві увиразнені основні інтенції автора щодо постановки предмета богословської дисципліни: по-перше, йдеться про виклад релігійно-моральнісного досвіду християнина; по-друге, цей виклад здійснюється в апологетичному ракурсі, зважаючи на потреби і запити сучасного життя та стверджуючи загальну необхідність викладу християнського ідеалу життя не мовою віри, а мовою загальнолюдського розуму. Як зазначає М. Стеллецький у передмові, цей твір став підсумком його викладання богослов'я в Харківському університеті. Автор обумовлює вибір у своїй викладацькій практиці серед усіх богословських наук саме моральнісного богослов'я через практичну спрямованість цієї дисципліни – її безпосереднє ставлення до життя, відображення актуальних проблем тогочасної дійсності. Водночас М. Стеллецький приєднується до тих вітчизняних та російських інтелектуалів, які висловлювали на зламі XIX – поч. XX ст. занепокоєння наявною кризовою ситуацією в царині моральності, зумовленою «нігілістичним духом часу», розповсюдженням матеріалістично-позитивістського світогляду. М. Стеллецький разом з іншими представниками ідеалістичного напрямку намагається віднайти шляхи морально-релігійного оновлення Росії в її історичному самовизначенні, ґрунтовані на християнських цінностях та пошуку абсолютних заповітів і принципів.

Обґрунтовуючи теоретичні засади системи моральнісного богослов'я, М. Стеллецький знаходить незадовільним систематичний виклад моральнісних істин у ракурсі вчення про чесноти чи у розрізі опису людського спасіння або ідеї царства Божого (цю ідею, реалізовану у системі християнської етики його академічним наставником Маркеліном Олесницьким, він критикує за її нібито не зовсім православну інтерпретацію як ідею позацерковного суспільства). Натомість харківський професор пропонує постановку моральнісного богослов'я в ракурсі ідеї закону Божого і моральнісних обов'язків, розуміючи під Божественним законом не лише богоодкровенний моральнісний закон Христа, а й природний моральнісний закон, наділений силою вищого авторитету та характером обов'язковості. Відтак, М. Стеллецький формулює предметне поле системи моральнісного богослов'я, виходячи у теоретичній частині із тлумачення висхідної засади – закону Божого як загальної норми людської

⁴ Надруковано у часописі «Вера и разум».

діяльності. У практичній частині надається інтерпретація реалізації теоретичних засад у конкретних моральнісних відносинах і обов'язках християнина. Отже, М. Стеллецький виокремлює три частини системи моральнісного богослов'я: 1) вчення про внутрішню сутність моральності взагалі чи загальних началах християнської моральності; у наступних частинах – виклад вчення про зовнішнє увиразнення моральнісного настрою християнина; 2) як індивідуальності у його різноманітних відношеннях і обов'язках – вчення про особисту чи індивідуальну моральнісність; 3) вчення про християнські засади суспільної моральності. У першій частині розглядається питання сутності свободи людської волі як основної риси моральнісної природи і сили моральнісного самовизначення людської особистості, стверджується думка про істинну свободу саме як моральнісну, що визначається як прагнення до найвищого моральнісного блага; питання природи внутрішнього чи природного моральнісного закону, його недостатності для обґрунтування засад моральнісного життя. Далі здійснено критичний огляд етичних принципів основних філософських напрямів: деїзму, пантеїзму, матеріалізму та тогочасних поширених наукових етичних теорій – кантіанської, сенсуалістичної, евдемоністичної, утилітаристської, еволюціоністської, еволюціоністсько-моністичної, індивідуалістичної тощо. На підставі критичного розгляду поширених моральнісних концепцій, М. Стеллецький обстоє думку про християнську моральність як найвищу форму моральності, оскільки її керівним началом і підґрунтям є ідея любові. Як стверджує М. Стеллецький в окремому нарисі «Любов як головне начало християнської моральності» (1913), ідея любові, нерозкрита й непізнана в язичницькому та юдейському світі, у справжньому своєму сенсі розкривається лише в християнстві, де взаємовідносини людини з Богом та іншими людьми характеризуються крізь призму любові. Лише любов – предмет живого заповіту Христа – є запорукою моральнісного преображення та удосконалення людської природи. М. Стеллецький вступає у полеміку із представниками кантіанської школи, обґрунтовуючи необхідність розгляду моральнісної життєдіяльності не лише виходячи з абстрактних вимог моральнісного закону, а з принципу любові як найвищого мотиву моральнісного життя, що спонукає людину до виконання моральнісного закону. Цілом у рамках духовно-академічної традиції, М. Стеллецький критикує кантівську етику за її формально-абстрактний раціональний характер, не приймаючи кантівську ясність та очевидність вибору волі за розумом, адже особистість не

вичерпується, всупереч Канту, лише інтелектом – не менш суттєвими її сторонами є чуттєва та волююча сили, особистість потребує синтезу «між теоретичним правилом і порухами серця». Крізь призму особистісних взаємовідносин М. Стеллецьким переосмислюється і значення моральнісного закону: «В царстві живих особистостей, в союзі з якими ми живемо, наші обов'язки виникають не з їх ставлення до безособової ідеї закону, не вповні ясно у своєму змісті, але з відношення до особистостей, які знаходяться у певних відносинах з нами» [16, № 23, с. 615]. Живильною силою та умовою реалізації любові як духовної сутності моральнісного закону виступає, як стверджує М. Стеллецький у праці «Життя Ісуса Христа як зразок і приклад моральнісного життя» (1914) [13], конкретний ідеал моральнісного життя, який і наповнює нашу свободу розумним началом – вічний ідеал Ісуса Христа як живе поєднання моральнісної любові та свободи.

Моральнісне вчення М. Олесницького презентує спробу синтезу філософії та богослов'я – синтезу, притаманного традиції духовно-академічної філософії. Через те що в понятійному апараті християнської моральної доктрини присутня як низка філософських (добро, зло, справедливість, моральнісний закон тощо), так і богословських (гріх, спасіння, благодать тощо) понять, можна спостерігати, зокрема у М. Стеллецького, паралельність філософської і богословської думки та їхнє взаємодоповнення: коли філософські пошуки в обґрунтуванні християнських цінностей набувають богословського характеру, а моральнісне богослов'я насичується філософським змістом.

У творчості М. Стеллецького представлено біблієзнавчі студії, серед яких першими заслуговують на увагу його дисертації – кандидатська «Шлюб у Старому Завіті» та магістерська «Шлюб стародавніх євреїв», де всебічно висвітлено феномен старозавітного шлюбу у догматичному, правовому, побутово-обрядовому аспектах, зосереджено окрему увагу на питаннях сутності, характерних особливостях, меті та значенні старозавітного шлюбу. Як поціновує дослідник значення шлюбу, старозавітна релігія протягом усієї своєї історії виправляла грубо-чуттєве відношення до шлюбу, поступово вивіщуючи його до первісного розуміння, затьмареного внаслідок гріхопадіння, а саме розуміння шлюбу як союзу двох осіб різної статі, з притаманною високою моральнісною любов'ю одне до одного.

Інша біблієзнавча праця «До питання про безшлюбність і дівочтво у Старому Завіті» (1893) [14], написана як відповідь на заперечення новітніми протестантськими течіями, зокрема,

штундистами, інституту чернецтва з апеляцією до факту відсутності його в Старому Завіті. Як стверджує М. Стеллецький, попри досить високу оцінку в старозавітній релігії шлюбного життя, зважаючи на його безпосередню мету, а саме розмноження потомства, яка розглядалась як Боже благословення, крізь увесь Старий Завіт та кодекс давньоєврейського вчення Талмуду наскрізною проходить ідея дівоцтва і безшлюбності. На підставі ґрунтовного аналізу цього феномену, М. Стеллецький висновує про існування у давньоєврейському суспільстві інституту безшлюбності в зародковому стані, розвиненого пізніше в християнстві. Порівнюючи явище безшлюбності в старозавітній релігії з існуючими в інших стародавніх релігіях Китаю, Індії, Греції, М. Стеллецький стверджує про принципову відмінність цих явищ, що стосується їхніх характерних особливостей, функцій, мети і призначення. Якщо в інших стародавніх релігіях безшлюбність тісно пов'язана із суспільно-державними потребами, то в стародавньому єврействі вона слугувала меті моральнісного вдосконалення. Однак, за переконанням мислителя, ідея безшлюбності набула найвищого значення лише в християнстві, через переосмислення мети шлюбу, даного в старозавітній релігії, як необхідного єдино можливого стану та призначення існування. Новозавітне розуміння безшлюбності вирізняється особистим, індивідуальним характером, незалежно від суспільно-станової приналежності людини.

Значне місце у творчості Миколи Стеллецького посідають історико-філософські студії. З-поміж них варто виокремити працю «Мандрівний український філософ Григорій Савич Сковорода», опубліковану у 1894 р. до 100-річчя від дня смерті Г. Сковорода. Цю наукову розвідку можна розцінювати як одне з перших серед вітчизняних досліджень, у якому докладно висвітлено життєвий і творчий шлях українського мислителя та здійснено спробу фахового осмислення його філософського доробку. Застосований М. Стеллецьким культурологічний підхід оприявнюється у відтворенні дослідником філософських ідей Г. Сковорода, яке відбувається крізь призму його особистісного світогляду. Переконаний, що особистість українського філософа вивщується над його філософією і остання є значимою та розкривається лише через особистість її творця, М. Стеллецький намагається змалювати неповторний внутрішній світ Г. Сковорода, показати, як його філософія впливає із цілісності та оригінальності життєвого досвіду. Водночас дослідник стверджує про нерозривну єдність життя та філософії Г. Сковорода – як філософія ставала оприявленням життєво-

го досвіду її творця, так і філософія була для нього не абстрактно-свідомісними формулами, а живою істиною, послідовно застосованою у власному житті. Задля розуміння філософії Г. Сковорода М. Стеллецький намагається досягнути її живильне підґрунтя – особистісне світовідчуття. Життя та філософія Сковорода, переконаний мислитель, впливала та розвивалась на тлі його релігійного ентузіазму, вираженого у поринанні його скінченної свідомості у нескінченність, та зворотного боку цього ентузіазму – іронії, завдяки якій скінченне було представлене у вигляді жарту чи гри. На думку М. Стеллецького, Г. Сковорода «мав ясну і чисто логічним шляхом розбудовану філософську систему... однак йому якось холодно ставало на цих філософських висотах і він поглинав у прірву містичного ентузіазму» [27, № 8, с. 621]. Пов'язуючи постать Сковорода із народженням філософії на вітчизняних теренах, М. Стеллецький один із перших відзначає неповторну рису українського (як і російського) філософування, що полягає у екзистенційності.

Тих самих теоретико-методологічних настанов щодо історико-філософського дослідження дотримується М. Стеллецький і у праці «Релігійно-моральнісний світогляд Гоголя» (1902) [23]. Прагнучи віднайти ключ до розуміння «складної натури» Гоголя, дослідник намагається розкрити неповторність його індивідуального світогляду, відтворити хронологію душевного життя. З метою вираження безпосередності душевного життя Гоголя, М. Стеллецький залучає до аналізу його широке листування та особистісні зізнання у «Авторській сповіді», що спонукає дослідника відмовитися від загальноприйнятої думки про два періоди життя Гоголя: прогресивний і консервативний. М. Стеллецький стверджує про цілісність внутрішнього життя Гоголя, в якому не було переломів чи надривів, навпаки, простежується певна послідовність у розвитку особистісного світогляду. М. Стеллецький визначає основну рису душевного життя Гоголя, що полягала в його релігійності. Прищеплений ще в дитинстві батьками релігійний напрям життя став превалюючим життєнапрямом після перебування Гоголя закордоном, його усамітненого життя в Римі. Послідовно відтворюючи хронологію душевного життя Гоголя, М. Стеллецький робить висновок про те, що перехід Гоголя від художньої творчості до моральнісного учительства відбувався без певних надломів, а поступово і закономірно. Схожість такого переходу прослідковує дослідник і у житті Льва Толстого, водночас вказуючи на принципову різницю між їхніми результатами – якщо Л. Толстой врешті приходив до протестантсько-теософського вчення, то Гоголь – до вчення

православної церкви. М. Стеллецький поціновує Гоголя як першого з російських письменників, які серйозно почали промовляти у своїй творчості про значення православної віри і моральності.

Отже, на думку М. Стеллецького, ключ до розуміння Гоголя слід шукати у його релігійно-моральному світогляді, в основі якого є цілком сформоване вчення про особисту і суспільну моральність. Цілісність душевного життя Гоголя, у якому не було трагічної розірваності між сповідуваними принципами і діяльністю, відобразилась у тому, що поставлені моральні питання не залишалися на рівні теоретичних рішень, а були реалізованими в його житті. Насамперед, Гоголь поставив та послідовно втілював у життя велику справу особистого морального вдосконалення. На цьому шляху, на думку М. Стеллецького, як необхідність виникало питання про співвідношення спасіння та творчості – питання, що постали перед Гоголем не на рівні теоретичного осмислення, а в першу чергу, як трагічна життєва колізія. Варто зазначити, що М. Стеллецький у своїй праці намітив стрижневі інтенції того напрямку в рецепції Гоголя (розвинутого згодом російськими релігійними мислителями ХХ ст. – В. Зеньковським, С. Франком, К. Мочульським, Г. Флоровським), в рамках якого здійснювалися спроби зрозуміти непересічну особистість Гоголя крізь призму його релігійного світогляду, показати Гоголя провісником християнської культури. Внаслідок переосмислення упередженого сприйняття сучасниками особи Гоголя як морального наставника та проповідника, побачити у його відмові від художньої творчості в останній період життя не ознаку душевної хвороби, а ту трагічну колізію, яку переживав гостріше за всіх Гоголь – відношення Церкви та культури, спасіння та творчості.

М. Стеллецькому належить низка нарисів, які мали науково-популярний характер і були написані у жанрі релігійної публіцистики. У цих працях М. Стеллецький порушує актуальні проблеми суспільно-політичного, культурного, освітнього, релігійного життя, надає їм оцінку з християнської позиції та намагається віднайти можливі шляхи для їх вирішення.

У 1908 р. виходить праця М. Стеллецького «Патріотизм у світлі християнського світогляду» [21], тематика якої викликана глибоким занепокоєнням мислителя щодо глибини та незворотності тих внутрішніх потрясінь, які охопили Росію на поч. ХХ ст. внаслідок революції 1905 р. та подальших військових подій. На думку М. Стеллецького, небезпека поширення революційного руху полягає не лише у його спрямованості на повалення зовнішнього устрою

російської держави, але й його внутрішній основі – народному патріотизмові. Християнський мислитель вважає неприйнятними поширені в середовищі російської ліберальної інтелігенції негативні визначення патріотизму, з одного боку, як певного пережитку попередньої епохи в історії людської культури, на зміну якого має утвердитися космополітизм, з другого – оцінюючи витлумачення патріотизму як погорди за славетні дії своєї батьківщини. У цій праці мислитель ставить за мету з'ясувати істинну природу патріотизму, визначити основні параметри людської поведінки відносно патріотизму – усі ці питання він спробує розв'язати шляхом висвітлення поняття патріотизму у площині християнського світорозуміння. Як стверджує М. Стеллецький, християнство не містить прямої заповіді про любов до вітчизни, як і заповіді щодо любові до себе, через самозрозумілість цих заповітів, зважаючи на те, що такі прояви любові є природними людськими потребами. Почуття патріотизму виникає в процесі розвитку людини і є фактором приналежності до людського світу як простору людської взаємодії. На противагу патріотизму як природному явищу, космополітизм є історичним явищем, що виникло в результаті розпаду політичного життя грецьких полісів унаслідок заміни ідеї громадянина полісу на ідею громадянина усього світу, а отже, в сучасному житті космополітизм, а не патріотизм є певним історичним анахронізмом. На думку М. Стеллецького, патріотизм тоді стає приналежністю високоморальної розумної істоти, коли з рівня інстинктивного почуття та природної потреби може бути возведений на усвідомлений рівень, стане свідомим моральнісним переконанням вільної особистості та набуде статусу патріотичного обов'язку, ґрунтованому на ідеї справедливості. Хоча християнство проповідує любов всеосяжну, яка долає будь-які кордони людської ідентичності, однак при цьому християнська любов не може бути потрактованою в рамках космополітизму, оскільки не космополітизм, а патріотизм є увиразненням, на думку М. Стеллецького, істинної любові до ближніх, заповіданої християнством.

Втіленням теоретичних настанов стосовно патріотичного почуття до рідної землі можна вважати нарис М. Стеллецького «Про значення Києва як релігійного центру православної Росії» (1897)⁵ [18]. Переповнений патріотичним пафосом, М. Стеллецький проголошує гімн Києву як

⁵ В основу цього нарису покладено публічну лекцію, прочитану М. Стеллецьким на педагогічних курсах у Києві.

могутньому центру державності за часів Київської Русі, важливому релігійному та просвітницькому центру для усіх слов'ян.

У статті «Дуель, її історія і критична оцінка з науково-богословської точки зору» (1911) [12] М. Стеллецький порушує злободенне питання про дуель, її значення в суспільних відносинах та можливості її виправдання у релігійно-моральнісному аспекті. Висвітлюючи історію походження дуелі, мислитель віднаходить тісний взаємозв'язок між дуеллю та історично укладеними поняттями про честь, водночас стверджує про докорінну відмінність умовної честі дуелянтів від честі християнської, ґрунтованої на моральнісному законі.

До актуального питання про становище жінки в сучасному суспільстві М. Стеллецький звертається у праці «Християнське призначення жінки і жіноча емансипація нашого часу» (1909) [29]. Також чималу увагу в релігійній публіцистиці М. Стеллецький приділяє питанню про умови та можливості християнського виховання [19].

Не менш важливою складовою творчості С. Стеллецького є розвідки з історії церкви та освіти. У праці «Болгарська ересь богомилів і вплив її на виникнення руських релігійних сект» (1902) [9] подає оригінальну власну інтерпретаційну версію походження руського сектанства. Дослідник на основі ґрунтовного аналізу розвитку релігійного життя давніх русичів висновує про те, що дух релігійного «своєдумства», оприятений у протестантських релігійних течіях, був чужим для руського менталітету, і тому із поширенням християнства в Київській Русі двовір'я, а не сектанство було притаманним релігійному розвитку руського народу. Саме болгарська ересь богомилів, як показує М. Стеллецький у своїй праці, стимулювала розвиток руського сектанства.

М. Стеллецькому належать ґрунтовні історичні нариси, присвячені видатним постатям в історії російської церкви – вихованцю Київської духовної академії прот. Андрію Самборському, законовчителю імператора Олександра I, відомому релігійному та суспільному діячеві екате-

рининської доби [22]; князю Олександру Голіцину, обер-прокурору св. Синоду, міністру духовних справ і народної освіти, одному з активних поширювачів релігійного містицизму у добу царювання імператора Олександра I [15]; священномученику Макарію I, митрополиту Київському, Галицькому і всієї Русі [24], тощо. Застосовуючи культурологічний підхід у дослідженні, М. Стеллецький не лише відтворює віхи життя і суспільно-політичної та церковної діяльності цих постатей, а й здійснює спробу реконструювати їхній особистий світогляд та етапи його формування, далі, крізь призму їхнього особистого світогляду намагається відтворити неповторний стиль епохи, яку вони презентують.

Надзвичайну цінність для істориків вітчизняної освіти становить фундаментальна праця М. Стеллецького «Харківський колеґіум до перетворення його в 1817 р.» (1895) [28], у якій дослідник на основі ґрунтовного вивчення величезного масиву архівних джерел визначає особливості функціонування одного із найвизначніших освітніх осередків на Харківщині. Зокрема, характерною рисою Харківського колеґіуму автор називає його всестановий характер: «...незважаючи на те, що виник з духовної єпархіальної школи і знаходився у віданні архієрейському, з самого свого започаткування був відкритий не лише для дітей духовенства, але і для дітей усіх решта класів українського суспільства, які посилено прагнули освіти» [28, с. 333]. Ця прикметна особливість споріднювала Харківський колеґіум з іншими українськими навчальними закладами того ж рівня, і завдяки цій особливості українські училища, як вважає М. Стеллецький, мали швидше загальноосвітню, аніж духовно-станову спрямованість.

Здійснений аналіз творчого доробку М. Стеллецького засвідчує необхідність подальшого поглибленого вивчення його спадщини з метою розкриття його ролі у розвитку академічної традиції та релігійно-філософських процесах кінця XIX – поч. XX ст., окреслення його місця у становленні вітчизняної філософії та богослов'я.

Список літератури

1. Бузескул В. П. Памяти ученика, профессора-страдальца [Електронний ресурс] // Новая Россия. – 1919. – 10 октября. – Режим доступа: <http://www.rusk.ru/st.php?idar=110523>. – Назва з екрана.
2. Г. Ив. Чудом спасенные [Електронний ресурс] // Новая Россия. – 1919. – 8 октября. – Режим доступа: <http://www.rusk.ru/st.php?idar=110523>. – Назва з екрана.
3. Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной Академии 14 июня 1888 года // ТКДА. – 1889. – Т. 3. – № 9. – С. 219–220, 239–242.
4. Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной Академии 29 марта 1891 года // ТКДА. – 1892. – Т. 3. – № 8. – С. 233–240.
5. Извлечение из протоколов Совета Киевской Духовной Академии 30 октября, 11 декабря, 1892 года // ТКДА. – 1893. – Т. 3. – № 9. – С. 46–49, 53–54.
6. Никитченко А. И. Жизнь и богословское творчество профессора протоиерея Николая Стеллецкого / А. И. Никитченко. – Х. : [б. и.], 2014. – 131 с.

7. [Протоиерей Николай Семенович Стеллецкий] // Клировые ведомости церкви г. Киева за 1908 г. – ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1011. – № 1734. – Арк. 187 зв.
8. Стеллецкий Николай Семенович. 1. Анкетные данные 2. Заметка о Стеллецком; вырезка из газеты «Утро» // Ин-т рукопису Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 175. – № 2130. – 3 арк.
9. Стеллецкий Н. С., свящ. Болгарская ересь богомилов / свящ. Н. С. Стеллецкий. – Спб., 1902. – 46 с.
10. Стеллецкий Ник[олай]. Брак в Ветхом Завете. 1888 г. // Ин-т рукопису Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 304. – Дис. 1128. – 501 с.
11. Стеллецкий Н. С., свящ. Брак у древних евреев / свящ. Н. С. Стеллецкий. – Киев, 1892. – 392 с.
12. Стеллецкий Н. С., свящ. Дуэль, ее история и критическая оценка с научно-богословской точки зрения / проф., прот. Н. С. Стеллецкий // Вера и разум. – 1911. – Т. 1. – № 3. – С. 314–334; № 4. – С. 459–478.
13. Стеллецкий Н. С. Жизнь Иисуса Христа, как образец и пример нравственной жизни / проф., прот. Николай Стеллецкий // Вера и разум. – 1914. – Т. I. – № 4. – С. 381–408.
14. Стеллецкий Н. С., свящ. К вопросу о безбрачии или девстве в Ветхом завете / свящ. Н. Стеллецкий // Чтения в обществе любителей духовного просвещения. – Год тридцатый. – 1893. – № 10. – С. 256–271.
15. Стеллецкий Н. С., свящ. Князь А. Н. Голицын и его церковно-государственная деятельность / свящ. Н. Стеллецкий. – К., 1901. – 314 с.
16. Стеллецкий Н. С., свящ. Любовь, как главное начало христианской нравственности / проф., прот. Николай Стеллецкий // Вера и разум. – 1913. – Т. II. – № 22. – С. 438–453; № 23. – С. 609–624.
17. Стеллецкий Н. С., свящ. Новейший социализм и христианство / проф., прот. Николай Стеллецкий. – Спб., [1913]. – 150 с.
18. Стеллецкий Н. С., свящ. О значении Киева как религиозно-центра православной России / свящ. Н. Стеллецкий. – К., 1897. – 31 с.
19. Стеллецкий Н. С., прот. О началах христианского воспитания детей в семье и школе / прот. Н. Стеллецкий. – К., 1907. – 43 с.
20. Стеллецкий Н. С., свящ. Опыт нравственного православно-богословия в апологетическом освящении: в 3-х тт. / проф., прот. Н. Стеллецкий. – Харьков. – Т. 1. – 1914. – 508 с.; Т. 2. – 1916. – 674 с. – Ч. 3. – [1916–1917]. – 288 с.
21. Стеллецкий Н. С., прот. Патриотизм при свете христианского мировоззрения / прот. Н. Стеллецкий. – К., 1908. – 28 с.
22. Стеллецкий Н. С., свящ. Протоиерей А. А. Самборский, законоучитель императора Александра I / свящ. Н. Стеллецкий. – К., 1896. – 82 с.
23. Стеллецкий Н. С., свящ. Религиозно-нравственное мирозерцание Гоголя (К предстоящему 50-летию со дня его смерти) / свящ. Николай Стеллецкий // ТКДА. – 1902. – № 2. – С. 185–234; № 3. – С. 422–441.
24. Стеллецкий Н. С., свящ. Св. священномученик и всея России чудотворец Макарий 1-й митрополит Киевский и Галицкий и его время. По поводу 400-летия со дня мученической кончины 1497–1897 / свящ. Н. Стеллецкий. – Харьков, 1897. – 28 с.
25. Стеллецкий Н. С. Современное декадентство и христианство / прот. Николай Стеллецкий // Руководство для сельских пастырей. – 1908. – Т. I. – № 4. – С. 87–99; № 5. – С. 117–123; № 6. – С. 140–152; № 7. – С. 175–186; № 8. – С. 195–207; № 9. – С. 218–225; № 10. – С. 250–257; № 11. – С. 264–270; № 17. – С. 400–410. – Т. II; № 18. – С. 6–14; № 22. – С. 100–116; № 23–24. – С. 140–150; № 26–27. – С. 194–210; № 28. – С. 235–244; № 29. – С. 254–262; № 30. – С. 286–294; № 35–36. – С. 392–401. – Т. III; № 37. – С. 6–16; № 38. – С. 31–39; № 39. – С. 62–73; № 40. – С. 88–96; № 41. – С. 110–117; № 42–43. – С. 137–156; № 44. – С. 176–187; № 45. – С. 212–219; № 46. – С. 232–243; № 47. – С. 268–274; № 48. – С. 285–296; № 49. – С. 309–321; № 50. – С. 346–358; № 52. – С. 413–427.
26. Стеллецкий Н. С., свящ. Социализм – его история и критическая оценка с христианской точки зрения / свящ. Н. Стеллецкий // ТКДА. – 1904. – № 8. – С. 469–489; № 9. – С. 160–179; № 11. – С. 381–399; 1905. – № 2. – С. 220–245; № 4. – С. 576–597; № 6. – С. 191–212; № 8. – С. 560–605.
27. Стеллецкий Н. С. Странствующий украинский философ Григорий Савич Сковорода / свящ. Н. Стеллецкий // ТКДА. – 1894. – Т. 3. – № 7. – С. 449–478; № 8. – С. 608–629.
28. Стеллецкий Н. С. Харьковский коллегіум до преобразования его в 1817 г. / Свящ. Н. Стеллецкий // Вера и разум. – 1895. – № 12. – С. 644–666; № 13. – С. 713–742; № 14. – С. 93–124; № 16. – С. 222–239; № 17. – С. 287–305; № 18. – С. 331–354; № 19. – С. 411–432; № 21. – С. 507–536; № 23. – С. 632–658.
29. Стеллецкий Н. С. Христианское назначение женщины и женская эмансипация нашего времени / прот. Н. Стеллецкий. – К., 1909. – 44 с.
30. Тареев М. М. проф. Рабство и свобода // Философия жизни (1891–1916) / проф. М. М. Тареев. – Сергиев Посад, 1916. – С. 57–67.
31. Ч-в Н. «Профессор без курса» / Ч-в Н. // Утро. – 1915. – № 2832.
32. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919) / Н. А. Шип. – К.: НВП ІНТЕРСЕРВІС, 2010. – 436 с.
33. Шудрик И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого (к 80-летию его трагической гибели) / И. А. Шудрик // Віра і Розум. – 2000. – № 1. – С. 71–78.

L. Pastushenko

KYIV THEOLOGICAL ACADEMY'S PUPIL MYKOLA STELLETSKY: BY THE PAGES OF HIS BIOGRAPHY AND CREATIVITY

In the article the thinker's life of Kiev Theological Academy's pupil and Kharkiv Professor Mykola Stelletsy are reconstructed, the basic directions of his creative researchers are singled and analyzed.

Keywords: Nikolay Stelletsy, historical-critical analysis, socialism, decadence, the moral theology, cultural approach.

Матеріал надійшов 15.03.2014